

Holics László

Liszt Ferenc: h-moll szonáta

Liszt legnagyobb szóló-zongoraművének bemutatása lejátszható zenei részletekkel

Franz Liszt, sonata in B minor . An introduction to the greatest solo piano work of Liszt with audible musical details

Many of us have asked the question before: does universal truth exist? If yes, where? What is man and what is the meaning of life? While there is no sure answer we can still have the feeling that there exists a kind of higher justice and that perfect order is found somewhere in the world and beyond it. There must be such an eternal greatness and beauty our being can fully identify with. Believers know while unbelievers hope that absolute truth lies behind the curtains of the universe and its essence (that might be translatable for human beings) is never ending love, infinite intellect, perfect peace and harmony. Even though this is something we love to think, from time to time we get confused in our faith by the question: if life is so perfect then *what is sin?* Why does it exist? What shall we think of it? Is it the evil enemy we have to fight tooth and nail together, or is it something that is – just like everything else – derived from the Almighty and has its own meaning and place in our lives, and it might be just us with our limited comprehension abilities that we do not understand? Will we ever see what the meaning of sin is or shall we get satisfied by the wisdom of „Man: strive on, and trust!”? Is this Madach sentence the only trustworthy 'user manual' for life?

Sokan tettük már fel a kérdést, nem is egyszer: Létezik-e igazság? Ha igen, hol lakozik? Mi az ember, és mi az életének az értelme? Bár biztos válasz erre nincs, mégis sokunknak valami azt súgja, hogy igenis létezik legfelsőbb igazság – hogy a világban s a világ „mögött” ott van a tökéletes rend. Olyan végtelen nagyság és szépség, mellyel teljes lényünkkel azonosulni tudunk. A hívők hiszik, a kételkedők remélik, hogy a világegyetem színpalái mögött egy abszolút igazság lakozik, melynek (emberi lények számára lefordítható) lényege a végtelen szeretet, a végtelen értelem, a tökéletes béke és harmónia. Bár szívesen hisszük ezt, újból és újból megzavarhatja hitünket a kényelmetlen, fájó kérdés: Ha a világ ily' tökéletes, akkor *mi a bűn?* Miért létezik? Mit gondoljunk róla? Gonosz ellenfél, ami ellen körömszakadtáig küzdenünk kell, vagy valami olyasmi, ami – mint minden a világon – végső soron szintén Istentől való, és megvan a maga értelme, megvan a maga helye és célja az életünkben, csak a magunkfajta korlátozott felfogóképességű lények nem igazán látják át, hogy mi az? (Vagy, egyszerre mindkét felfogás helytálló, csak épp az nem mindegy, hogy mikor melyikre kell támaszkodnunk?) Át fogjuk valaha látni, hogy mi a bűn értelme, vagy meg kell elégednünk az „Ember, küzdj, és bízva bízzál” bölcsességével? Ez a madáchi jelmondat volna az életünkhöz adott egyetlen megbízható „használati utasítás”?

Liszt Ferenc rengeteget töprengett ezen, és ehhez hasonló kérdéseken. Annak ellenére, hogy mély meggyőződéssel és elkötelezettséggel katolikusnak vallotta magát, életérzését állandó szellemi nyugtalanság jellemezte; hajtotta őt egy szenvedélyes vágy a mélyebb igazságok megismerése iránt. Életművében gyakran foglalkozik Mennysországgal és Pokollal, áldással és átokkal, szenvedéssel és megdicsőüléssel, vétkezéssel és kegyelemmel. Bár filozófiai és művészi munkájának vallása szigorú keretei határt szabtak, a „Miért?” lángját soha semmi nem oltotta ki belőle. Az alábbiakban egy olyan Liszt-művet szeretnék bemutatni, mely ennek az útkeresésének a lényegét testesíti meg. Ez a mű a *h-moll szonáta*, Liszt legnagyobb alkotása a szóló zongorára írottak közül. A félórás terjedelmű mű páratlan módon foglalja össze mindazt a filozófiai és lelki küzdelmet, amin Liszt keresztülment, olyan teljességgel, mint amilyen teljességet az irodalmi művek közül Goethe Fausztja vagy Madách: Az ember tragédiája képvisel.

Liszt világában mindig is központi szerepet játszottak a Fauszt-témakör drámai hősei:

- Fauszt, a heroikusan küzdő, igazságot kereső ember;
- Mefisztó, a rosszindulat és a tagadás megtestesítője;
- Margit, a férfi-lelket elvarázsoló, tökéletes Nő.

Bár Liszt maga nem mondott semmilyen konkrétumot arról, hogy „miről szól” a h-moll szonáta, mégis, akik ismerik a szerző életművét, mindannyian egyértelműen érzik, hogy a műben ezek a hősök

jelenítődnek meg. Mindegyik szereplőnek van egy jellegzetes témája, s ezek kölcsönhatásából kerekedik ki egy olyan dráma, mely, egyszerűen fogalmazva, a jónak és a rossznak a küzdelméről szól. Benne Fauszt és Mefisztó, az Ember és a Sátán, vagy más szavakkal: a jobbik és a rosszabbik énünk harcol egymással.

Az alábbiakban részleteket fogok idézni a műből, néhány személyes, szubjektív gondolattal illusztrálva. A betéteket a saját diplomahangversenyemről készült hangfelvételtől vettem, melyet a Zeneakadémia AVISO stúdiója készített, 2005. május 20-án, Lakatos Gergely hangmérnök vezetésével. Ezúton szeretném megköszönni a részletek internetes közzétételéhez való hozzájárulását.

A h-moll szonáta összesen öt különböző, jól elkülöníthető témára épül, melyeknek mind megvan a saját mondanivalója – olyan jellegzetesen, hogy akár nevet is adhatnánk mindegyiknek. Most szeretném sorra bemutatni ezeket a témákat, és azt a nagyszerű folyamatot, amit a szerző belőlük épít. (Hozzá kell tennem: jelen cikkben mindegyikre csak a teljesség igénye nélkül tudtam vállalkozni.)

Induljunk hát!

<p>A Kezdet A zene kezdetét a komoran elmerengő, lefelé ereszkedő Első Téma adja. Misztikus, sötét hangjai által valami kitárul, amin keresztül beláthatunk mindennek a mélyére. Ez a téma valami olyasmi, ami a világon mindennek mögött áll: Ez volt jelen már akkor is, amikor a darabban még semmi sem történt. S a darab végén, amikor már minden túl vagyunk, ehhez a témához térünk vissza.</p>	
<p>Fauszt Az Első Téma utáni csöndben hirtelen berobban az energikus, markáns Fauszt-téma: a küzdő ember színre lép.</p>	<p>Mefisztó A Fauszt-dallam után azonban rögtön megjelenik az ellenpólus: megszólal Mefisztó, a Sátán gonoszul „kopogó”, „mesterkedő” témája, legalább ugyanakkora erővel.</p>
<p>[1. idézet]</p>	

A nyílt szembenállásból fakadóan azonnal megkezdődik a dráma: másodpercek múlva ádáz, viharos küzdelem kezdődik a két erő között. **[2. idézet]** Elsőre az Ember kerekedik felül: A küzdelmes hangáradat boldog szárnyalásba torkollik. Akár a felkelő Nap, úgy köszönt be a **Negyedik Téma** — a mindenre való felülemelkedés, az igaz beteljesülés dallama. **[3. idézet]** (A most következő hangmintában a Negyedik Témába vezető átmenetet is hallhatjuk, majd azt is, hogy a gyönyörű dallam után a zene nem jut igazán nyugvópontra — lecsillapodik, de pont helyett inkább kérdőjelet hagy maga után...)

Most mi lesz?

A „győzelem” után nyugodt, idilli hangulat köszönt be, melyben Fauszt férfi-lelke tűnődni, ábrándozni kezd. Ahogy Ádámnak Évára, úgy neki Margitra van szüksége... s ez az a gyenge pont, amit Mefisztó kihasznál! Ismét előbukkan alattomos témája, mely csakhamar mesteri átalakuláson megy keresztül, hogy Fauszt előtt megjelenhessen *Margitként, Margit képében!* **Margit témája** ugyanis nem más, mint a Mefisztó-téma, csak lelassítva és ellágyítva, s andalító harmóniákkal kísérve! És valóban: az álca, a megtévesztés a Sátán egyik legfőbb eszköze! Az a hallgató, aki először hallja a művet, és akinek nem

hívták fel a figyelmét erre az összefüggésre, nem venné észre, hogy valójában mi is áll eme varázslatos szépség mögött... **[4. idézet]**

E furcsa helyzet a legkülönbözőbb hangulatok váltakozását eredményezi: A zene következő perceiben Fausztban lelkesedés és feldúltság váltja egymást, s végül a sodró folyamat törvényszerűen gyöttrődésbe fullad. A nemrég még felszabadultan szárnyaló Negyedik Téma ezúttal keserű, kőkemény, súlyos akkordokon dörömböl — mintha az eltűnt boldogságot követelné... de nincs válasz. Csak egy vékony, elárvult dallam panasza hallatszik, amíg le nem hanyatlak az is... Ismét követelés — ismét panasz... majd, a döbbenettől teli csöndben, a Margit-téma óta rejtett konfliktus végül felfedi magát: Ismét egymás felé kiált a két ellentétes téma, ezúttal nyíltan, kérelmetlen szembenállásban, feloldhatatlan feszültségben. **[5. idézet]** E feloldhatatlanság azonban csak látszólagos: Beköszönt a csöndes, bensőséges, jóságos *Ötödik Téma*, mely elhozza nekünk az Istenbe vetett hitet. Elhozza az Atyának azt a végtelen és feltétlen szeretetét, mely minden feszültséget fel tud oldani. **[6. idézet]**

Egyelőre azonban csak a darab felénél járunk. Liszt az eddig elhangzott gondolatokat tovább, sokkal tovább szövi. A legkülönbözőbb árnyalatokban, hangulatokban, sok különböző oldalról jeleníti meg őket. E filozofikus költeményben az ellentétes témák sokszor olyannyira át- meg átszövik egymást, hogy az embernek néha az lehet az érzése, hogy az egyik nem is létezhetne a másik nélkül. Liszt néha, mintha elfogadná a „sötét oldal” létezését — néha úgy tűnődik el a Sátán témáján, mintha egy idilli természeti jelenségre csodálkozna rá, akárcsak mi az esti égboltra, ha felnézünk rá, vagy a fehér fényt szivárványosan visszaverő drágakőre, ha a kezünkben megforgatjuk. **[7. idézet]** Sőt, megtörténik az is, hogy a zenemű egyik fontos pillanatában a két ellentéma szemünk láttára hirtelen játékos, „ördögien szellemes”, bravúros kergetőzésbe kezd. **[8. idézet]**

A „rossz” vajon a világunk elengedhetetlen alkotóeleme volna? A jó és a rossz, a pozitív és negatív, a jobb és a bal, a felkiáltás és a megkérdőjelezés, a fény és árnyék együttesen, közösen alkotnák az életünk szövetét? Nincs meg az egyik a másik nélkül? A műben Liszt, mint *filozófus*, többször sugallja ezt, de mint *szenvedő ember*, újból és újból fellázad ez ellen: a maga igazát akarja érvényre juttatni, egységességet akarna létrehozni, de ez természetesen nem sikerül: Témájának mindig kikerülhetetlenül megjelenik az ellenpólusa is, ismételten összecsapást eredményezve. A most következő hangmintában ezt hallhatjuk — azt, amint az fent bemutatott „kergetőzős” részt hogyan „elégeli meg” a szerző, hogyan próbál kitörni belőle, de az ellentéma hogyan gátolja ezt meg, s kényszerít minket vissza pontosan *ugyanoda*, ahol dráma a mű elején elkezdődött... **[9. idézet]**

...A zene úgy háborog, akár egy tenger. Mélyén még az Első Téma is vészjóslóan morajlik. Ebben a kavargásban érkezik el a mű negatív csúcspontja: A kétségbeesett eksztázisig felfokozott Fauszt-téma elementáris erejű robajjal „villámlik neki” az áttörhetetlen Mefisztó-témának. Azonban még ebben a leghetetlenebb helyzetben is megválthat minket, ha tekintetünket az ég felé emeljük: Megindítóan köszön vissza a Negyedik Téma, ismét megtanítva minket arra, hogy bármikor képesek lehetünk minden felülemelkedni. **[10. idézet]**

...A gondolat megint csak nyitva maradt, de már nem sokáig! Ebben a témakörben gyakorlatilag már minden keresztlmentünk, amin csak lehetett. Itt állunk, nagy tanulságokkal a hátunk mögött — itt az ideje, hogy eljőjön valamilyen konklúzió. A szerző ismét elkezdi tűnődni, gondolkozni, ahhoz hasonlóan, ahogy már korábban is tette, de ezúttal úgy, hogy már sokkal több mindent végigjárt. És ezúttal valamire rájön. Valami, — *valami*, amit szavakkal nem lehet leírni — tudat alatt, szinte észrevétlenül, egyszer csak összeáll. Ezen a ponton a zene folydogálása irányt vált, és izgatott sodrásba lendül. (Úgy érzem, ez a hangulat hasonló lehet egy tudóséhoz, aki érzi, hogy jó úton jár; érzi a levegőben ott vibráló lehetőséget, hogy néhány percen belül megtalálja a képletet, amit már régóta keres.) A Sátán-témát variálja, de ezúttal fellelkesülten kutakodva, keresgélve, s egyre nagyobb sodrással a pozitív végkifejlet felé. Ezúttal valamit kezdeni akar vele, valamit, ami a megoldás felé visz. Egyre sűrűbben, egyre izgatottabban váltogatja a harmóniákat, újabb és újabb hangnemekbe váltogatva, melyekkel előbbre és előbbre, óriási léptekkel feljebb és feljebb jutunk.

Majd egyszer csak felérünk a „hegytetőre”, egy olyan érzelmi-szellemi magaslatra, ahonnan mindent belátunk, és ahol minden energia a mi kezünkben összpontosul! Ezen a csúcson mindent átfogó

nagysággal hangzik el az Első Téma; minden kivilágosodik, a zenében soha nem látott pozitív erő izzik fel. A Fauszt-téma kirobbanó örömmámorban tör ki, s végül lavina-szerűen belefut a boldogságot jelentő Negyedik Témába, melyet a zongora ezúttal ereje teljében, megkérdőjelezhetetlenül, végső magabiztossággal zeng. [11. idézet]

...S hogy ezek után hogy fejeződik be a zene? Liszt könnyen megtehetette volna, hogy hangos, harsogó diadallal zárja le a művet, de nem tette. Mondanivalója sokkal több annál. Az óriási hangerőbeli csúcspont után váratlan csönd következik... melyben a maga halkságával, alázatos és tiszta szeretetével megszólal az Ötödik Téma, a „Hit Témája”. A győzelem után Liszt nem büszkélkedik, hanem hálát ad.

Majd ez után, a zenemű utolsó perceiben, még egyszer utoljára megszólal a Sátán témája — halk, misztikus morajlással, ködszerűen lebegve... de ezúttal igazi fenyegetés nélkül, már csak egy gondolat erejéig. Jelen van ugyan, de mentesen mindennemű célratöréstől vagy alakoskodástól... s a benne lévő maradék feszültség is hamarosan harmóniává oldódik. Ez talán nem más, mint egy utolsó, őszinte szembenézés, immáron túl minden földi történésen. A Fauszt-téma pedig tökéletes nyugvópontra érkezik: A sok küzdelmet megélt lélek végleg megpihen, s átadja magát Isten békéjének és igazságának. Az akkord, amire megérkezünk, olyan, akár egy atyai ölelés. Ezután hangzik el zárásképp az Első Téma, a mindennek mögött álló ős-gondolat. Ezzel kezdődött és ezzel fejeződik be a harminc perces mű. A téma utolsó hangja, akár egy harang-kondulás... az idő lelassul... néhány halk, éteri akkord a magasban... A szerző a zongora legmélyebb H hangjával tesz pontot a h-moll szonáta végére. Hallgassuk most meg a mű utolsó öt percét, az előző részletben hallott pozitív csúcsponttól a befejezésig! [12. idézet]

Utószó

Be kell vallanom, a befejező részletben úgy éreztem, muszáj benne hagynom a taps elejét, azért, hogy hallatszódjon, milyen hatással szokott lenni ez a mű a koncert-közönségre. Mint jól tudjuk, egy virtuóz darab befejeződése után szinte azonnal kitör a taps — ez a zene azonban olyan időtlen csendet teremt maga után, amibe egy jó darabig senkinek sincs kedve beletapsolni. Azt hiszem, a Liszt h-moll szonáta utáni tíz másodperc a zenetörténet egyik legsokatmondóbb csöndje. Állítólag Richternek egyszer, egy bizonyos koncerten sikerült olyan ihletettséggel, drámai erővel és szuggesztivitással végigjátszani a művet, hogy az utolsó hang elhangzása után úgy megállt a levegő, hogy egy fél percig egy pissenés sem hallatszott. Majd Richter felállt, kiment a pódiumról, de a közönség soraiban még mindig senki nem bírt tapsolni! Richter már kint volt, de a közönség még jó ideig „dermedten” ült tovább... Ilyen egy igazi művész-fenomén. Aki nem csak azt érte el az életében, hogy a közönség nagyot tapsoljon, hanem azt is, hogy *ne* tapsoljon! De ezt természetesen nem lehet akármilyen zeneművel megtenni. Ehhez olyan mélységű kompozíció kell, mint Liszt szonátája. Az a Liszt-szonáta, mely 1854 óta sugároz az emberiségnek valami olyan örökérvényű üzenetet, mely csak muzsika által közvetíthető. Melyet szavakkal körül lehet ugyan írni, de helyettesíteni soha.

Ajánlott művek:

Az alábbiakban felsorolok néhány olyan Liszt-kompozíciót, melyet – valamilyen szempontból – ide illőnek érzek, természetesen messze a teljesség igénye nélkül. Ha felkeltette a kedves Olvasó érdeklődését a h-moll szonáta (vagy ha már korábban ismeri és szereti), biztos vagyok benne, hogy az alább felsorolt kompozíciók is megérinthetik:

A témához közvetlenül kapcsolódó művek:

- „Fauszt” szimfónia, zenekarra (a zárótételben férfikar és tenor szóló csatlakozik).
 - I. tétel: Fauszt portréja
 - II. tétel: Margit portréja
 - III. tétel: Mefisztó portréja

- **„Dante” szimfónia**, zenekarra (a zárótételben női kar és szoprán szóló csatlakozik)
 - I. tétel: A Pokol
 - II. tétel: A Purgatórium
 - III. tétel: A Mennyország
- **„Dante” szonáta**, zongorára. (Ha alcímet adhatnék neki, ez lenne: „Utazás a túlvilág szféráiban.”)
- **„Mefisztó” keringő**, zongorára. „Tánc a falu kocsmájában” — jelenet Lenau Faustjából.

A témához közvetetten kapcsolódó művek,

bizonyos szempontból hasonló, vagy helyenként hasonló érzelmi mondanivalóval:

- **„Obermann völgye”**, zongorára. Kezdőmottója: „Ki vagyok? Merre tartok?”
- **A-dúr zongoraverseny**, zongorára és zenekarra
- **E-dúr legenda**, zongorára, „Paulai Szent Ferenc a hullámokon jár” alcímmel.

Első megjelenés: www.zongoraszalon.hu, 2005. július.